

Лидија Б. Радуловић

Одељење за етнологију и антропологију, Филозофски факултет – Универзитет у Београду
lradulov@f.bg.ac.rs

Родно засновано партнерско насиље: конструкције наратива жена осуђених на казну затвора*

У раду се износе резултати ширег емпиријског истраживања питања родно заснованог насиља и насиља над женама као проблема укоренењеног у структуралним системима патријархата и идеологији родне неједнакости. Циљ истраживања, спроведеног у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, јесте да се на основу животних прича жена које су убиле партнере насилнике преиспитају теоријски концепти „структурног насиља“, „културног насиља“ и „патријархалног тероризма“. Пресипитује се родна и патријархална идеологија, која даје легитимитет директном и структуралном насиљу тако да оно постаје прихватљиво и непрепознатљиво као насиље. Систематско насиље од стране партнера укоренењено је у патријархалној традицији која мушкарцима даје за право да контролишу своје жене тако што користе не само физичко насиље, већ, можда чак и присутније облике насиља као што су: економско насиље, емоционално насиље, изолација, претње и многи други облици контроле. Наративи жена које су трпеле насиље и убиле партнере насилнике откривају њихове перцепције проблема и конструишу одређену стварност у којој су живеле пре доласка у затвор. Боравак у затвору је несумњиво посебна врста искуства, а сам иницијални догађај испитанице изнова преживљавају и „праћају“ у настојању да нађу смисао у новим животним околностима боравка у затвору. У њиховим наративима, између осталог, препознатљиви су одређени друштвени конструкти и дискурси.

Кључне речи: родно заснованог насиља, хомицид, структурно насиље, културно насиље, патријархални тероризам.

---

* Текст је резултат рада на пројектима: “Трансформација културних идентитета у савременој Србији и Европска унија”, (177018) финансираног од стране Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије; „Друштвено-економске и политичке промене у Србији и питање родно заснованог насиља“, у организацији Центра за женске студије у сарадњи са Факултетом политичких наука, Универзитета у Београду. Истраживање су подржале фондације *Kvinna till Kvinna* и *Helvatas* (у оквиру пројекта PERFORM). <https://www.zenskestudie.edu.rs/vesti-i-dogadaji/377-drustveno-ekonomске-i-političke-promene-u-srbiji-i-pitanje-rodno-zasnovanog-nasilja>.

Gender Based Partner Violence: Constructions of Narratives of Women Sentenced to Prison

This work presents results of a wider empirical research of the issue of gender based violence and violence against women as a problem rooted in structural systems of the patriarchy and the ideology of gender inequality. The goal of the research that was carried out in the Correctional Facility for Women in Požarevac, is to reassess theoretical concepts of “structural violence”, “cultural violence” and “patriarchal terrorism”. Revised are gender and patriarchal ideology, which gives legitimacy to direct and structural violence in a manner that makes it acceptable and unrecognizable as violence. Systematic violence from a partner is rooted in the patriarchal tradition which gives men the right to control their women by using not only physical violence, but maybe even more present forms of violence, like: economic violence, emotional violence, isolation, threats and many other forms of control. Narratives of women who suffered violence and killed their bullying partners, reveal their perceptions of the problem and construct a certain reality in which they were living prior to their arrival in the prison. To stay in a prison is undoubtedly a special kind of experience, and the initial event is anew survived by the probationers and “processed” while they are trying to find sense in their new living circumstances of staying in the prison. Certain social constructs and discourses can be recognized, among other things, in their narratives.

Key words: gender based violence, homicide, structural violence, cultural violence, patriarchal terrorism.

Увод

Положај жене у 19. веку, Вук Караџић је илустровао поделом рада у домаћинству која је превазилазила устаљену поделу на мушке и женске послове, тако су поред својих женских послова жене радиле пољске и многе друге послове „које иначе људи раде“, па и оне најтеже, попут тешких терета које вуку на леђима док муж поред њих иде „празан“ с пушком о рамену. Највећа срећа за жену у таквом положају је, како наводи Караџић, ако поред свега тога „добије мужа [...] који је не туче без икаква повода, само што му се тако прохтије“ (Karadžić 1987, 343).¹

У овом раду се ослањам на шире емпиријско истраживање² родно заснованог насиља и насиља над женама, као проблема укорењеног у структуралним системима патријархата и идеологији родне неједнакости.

---

¹ Види: Ерлик Вера, *Породица у трансформацији. Студија у тринаест југославенских села*, Загреб: Напријед 1964, или иста књига у издању: Београд: Просвета 1964. „Распрострањеност батињања је велика, мужеви туку жене да би показали своју мушкост“. Такође издање: *Југословенска породица у трансформацији: студија у три стотине села*, Загреб: Либер, 1971, 221.

² Пројекат „Друштвено-економске и политичке промене у Србији и питање родно заснованог насиља“ конципирала је руководитељка Зорица Ивановић.

Неке од резултата истраживања користим како бих, из перспективе антропологије рода, анализирила родно засновано насиље на примеру конструкције наратива жена осуђених на казну затвора због убиства партнера.³ Дакле, циљ истраживања реализованог у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, јесте да, на основу животних прича жена које су убиле партнере насилнике, анализирам културно специфичне идеологије родних улога и норми, користећи теоријске концепте „структурног насиља“, „културног насиља“ и „интимног тероризма“. У теоријском делу рада, излажем основне поставке и проблеме уочене у наведеним теоријским концептима, али најпре полазим од супротстављеног концепта „родне симетрије“ критикованог у радовима научника феминистичке оријентације. У другом делу рада, интерпретирам и анализирам наративе жена које су трпеле насиље и убиле партнере насилнике, откривам њихове перцепције проблема и начине на које конструишу стварност у којој су живеле пре доласка у затвор. Боравак у затвору је несумњиво посебна врста искуства, а сам иницијални догађај испитанице изнова преживљавају и „прерађују“ у настојању да нађу смисао у новим животним околностима боравка у затвору. У њиховим наративима, између осталог, препознатљиви су одређени друштвени конструкти и патријархални стереотипи о жени као брижној супрузи и мајци. Да ли и како успевају да се изборе са чињеницом да су одступиле од нормативног модела родне улоге супруге, и да им је, последично, одузета и улога мајке?

Родно заснованом насиљу, насиљу над женама и породичном насиљу посвећена је дужна пажња у друштвеним и хуманистичким наукама широм света⁴, па и у домаћој науци, будући да је дошло до пораста насиља и значајних промена у самој перспективи из које се насиље у породици и партнерским односима данас посматра. Феминистичке теоретичарке радикалног феминизма и активисткиње под слоганом „лично је политичко“ заслужне су за премештање проблема насиља над женама из приватне у јавну сферу.

Родно засновано насиље, из перспективе антропологије рода, посматрам као вишеструке облике насиља, у различитим културним и друштвеним контекстима, у којима постоје родно засноване неједнакости међу људима на основу политичке, друштвене и економске структуре. Најбољу антрополошку описну дефиницију родно заснованог насиља, по мом мишљењу, која укључује културне различитости мултикултуралног и глобалног проблема у основи, дао је Високи комесар Уједињених нација за људска права (1993). „Родно засновано насиље укључује насиље над женама које може довести до физичке, сексуалне или психолошке повреде жена,

³ Види: документарни филм „Жене које су убиле своје насилнике“, *Хелсинки одбор за људска права* у Србији. https://www.youtube.com/watch?v=_1bkvYPKrKQ, приступљено у мају 2018. године.

⁴ Тек од 1980. године научници друштвених и хуманистичких наука, најпре социолози и историчари, систематски истражују насиље као аналитичку категорију.

претње, присиле или лишавања слободе у јавном или приватном животу, укључујући и насиље у породици, злочине почињене у име части, злочине почињене у име страсти, трговине женама и девојкама, традиционалне праксе као што је сакаћење женских гениталија, рани и присилни бракови, женски инфантицид, насиље и смрт у вези са миразом, насиље везано за сексуалну и економску експлоатацију“ (Wies & Haldane 2011, 2).

Прве антрополошке студије о родно заснованом насиљу појавиле су се пре тридесет година, *Family Violence in Cross-cultural Perspective i Domestic Violence in Oceania* (Levinson 1989; Counts 1990, наведено према Wies & Haldane ed. 2011, 6) значајне су јер уводе нове аналитичке категорије идентификовањем и класификовањем жртава насиља, проблематизовањем културе пијења и конзумације алкохола, родном неједнакошћу, променама у политичким и економским контекстима и другим темама. У ових тридесет година антрополози су се бавили насиљем у породици и другим облицима насиља над женама као што су насиље над лезбејкама, затим, искуствима жена у сигурним кућама, улогом јавних политика, облицима расног и класног насиља (Wies & Haldane 2011, 5–7).

Поуздана статистика о насиљу не постоји, углавном се говори о томе да је свака трећа жена претрпела неки облик насиља бар једном у животу.⁵ Насиље над женама је, и у најразвијенијим земљама, перципирано као друштвени проблем тек од краја осамдесетих година 20. века, данас истраживања показују да се насиље дешава на глобалном нивоу.⁶ Невладине организације у Србији, као што су *Виктимолошко друштво* и *Аутономни женски центар*, међу првима указују на друштвени проблем и систематским истраживањима и утицајем на јавне политике доприносе да у последњих десетак година дође до значајних промена у законодавству. Изменом Кривичног закона Србије, 2002. године, чланом 118а, по први пут је насиље у породици третирано као кривично дело. Затим, у више наврата – 2005. када је чланом 194 насиље у породици третирано као посебно кривично дело, и 2009.

---

⁵ У обимној литератури о насиљу над женама идентификовани су и многобројни фактори који утичу да до насиља дође. Постоји и више теоријски различитих концептуалних модела који настоје да одговоре на кључно питање – зашто до насиља долази? (више о томе у Narway & O’Nil 1999, 11).

⁶ Уједињене нације су на Генералној скупштини 1993. године усвојиле *Декларацију о елиминацији насиља над женама* (United Nations, Declaration on the Elimination of Violence against Women. New York: United Nations General Assembly). Платформа за спречавање и елиминисање насиља над женама усвојена је на Светској конференцији о женама у Пекингу 1995. године. Проблем породичног насиља посматра се и са економског аспекта, тако су у Аустралији и на Новом Зеланду проценили да су укупни трошкови насиља над женама једнаки укупном буџету социјалних служби (Snively 1994, наведено према Dobash & Dobash 1997, 243). Последице насиља над женама су вишеструке, узрок инвалидности па и смрти, хроничних болести, депресије и других здравствених проблема који захтевају лечење, а самим тим представљају лични и финансијски трошак за државу. Око проблема породичног насиља мобилишу се институционални ресурси полиција, судство, социјалне службе и други, а поред финансијских трошкова немерљиве су личне и друштвене последице које проблем насиља изазива (Dobash & Dobash 1997, 244).

када су уведене строже санкције, Кривични закон је усаглашен и пружа подршку мерама заштите које су предвиђене Породичним законом из 2005. године⁷. На основу правоснажно окончаних прекршајних предмета са елементима насиља потврђено је да су мушкарци вршили насиље у 89,2 %, и то у односу на „средство према жртви, у 33,3% случајева супруг и у 8% случајева бивши супруг, док је супруга учинилац насиља у 4,1% и бивша супруга 1,2% случајева (Brkić 2006, 30-31, наведено према Ignjatović 2011, 35). Насиље у породици подлеже и Закону о кривичном поступку, Закону о парничном поступку, и најновијем Закону о спречавању насиља у породици, („Сл. Гласник РС“, бр.94/2016.) који се примењује од 1. јуна 2017. године⁸. Међутим, показало се да је спровођење наведених закона у пракси мањакаво из више разлога, као и да постоје велике празнине у постојећим законским решењима, на које су указивале невладине организације, пре свега *Виктимолошко друштво Србије* (Nikolić Ristanović 2013)⁹. Надлежне институције у Србији не располажу статистичким подацима и информацијама о феминициду и хомициду које би биле званичне и јавно доступне. *Аутономни женски центар* од 2010. године прикупља податке на основу мониторинга медијског извештавања. Мрежа *Жене против насиља* на основу медијских извештаја 2010–2017 године бележи да је убијена најмање 251 жена, са примедбом да је тај број сигурно већи будући да не доспеју сви случајеви у медије, као и да нема начина да се утврди колико је жена умрло од последица дугогодишњег насиља (публикација *Ниједна жена мање* 2018).

Веома важно питање политизације сфере приватних односа и криминализације насиља у породици резултат је настојања феминистичких покрета и организација, које указују да се законима о породичном насиљу мање пажње посвећује насиљу над женама, те да се жртве и починиоци „перципирају као родно неутрални субјекти“. На овај начин се не само

⁷ У грађанском поступку могу да се изрекну мере заштите као што су: иселење насилника из заједничког стана и давање налога за усељење жртве у стан или кућу без обзира на право својине, забрана приласка месту становања или радном месту.

⁸ Примена *Закона о спречавању насиља у породици* подразумева и кординацију рада државних органа: полиције, центра за социјални рад и тужилаштва. Као што и сам назив закона говори, циљ законодавца је да превентивно утиче да до извршења кривичног дела и не дође. У случају пријаве насиља, ако полицијски службеник процени да постоји ризик од понављања дела, приводи и задржава насилника осам сати, прикупља информације и разговора са насилником и партнерком над којом је вршено насиље. Полиција може да изрекне насилнику меру да не може да се врати кући у наредна 48 сата, као и да не прилази жртви. Након тога доказе доставља тужиоцу који у року од 24 сата одлучује да ли ће предложити суду меру удаљења до 30 дана, док суд има 24 сата да донесе одлуку о достављеном предлогу. Прекршај забране аутоматски, односно, у хитном судском поступку подразумева изрицање казне затвора до 60 дана.

⁹ Неке од примедби се односе на разлике у дефинисању члана породице у *Кривичном закону* и *Породичном закону*; интимни партнери који не живе заједно се не сматрају члановима породице; не захтева се хитно поступање у кривичном поступку; у случајевима када жене изврше кривично дело не узима се у обзир да су трпеле насиље итд. (Nikolić Ristanović 2013, 3)

деполитизује проблем насиља над женама већ се занемарује суштина неједнаке дистрибуције моћи у условима преовлађујуће друштвене хегемоније маскулинитета (Ћићкарић 2018, 295). Дакле, употреба термина „породично насиље“ показала се као проблематична, поготово у феминистичким истраживањима, из више разлога: нисмо идентификовали ко чини насиље нити ко је жртва, такође, термин „породично“ искључује жене које не живе са партнерима, у статистикама се не издваја у односу на друге облике породичног насиља.¹⁰ Чланови породице најчешће трпе насиље од мушких чланова, било да су то очеви, супрузи или синови. Иако је женски члан породице најчешће жртва, поставља се питање да ли би требало издвојити насиље на основу полне/родне категорије, будући да су поред интимних партнерки често жртве и мајке, али и очеви који трпе насиље од своје одрасле деце. Термин „насиље над женама“ акцентује жену као жртву, док је починилац изостављен. Терминолошке неодумице су присутне и није их једноставно разрешити, стога ћу наизменично користити „родно засновано насиље“, „насиље над женама“ и „насиље између интимних партнера“ када је реч о женама које су убиле партнере насилнике.

У друштвеним и хуманистичким наукама насиље у породици између интимних партнера посматра се обично двојачко: 1) као насиље у којем учествују подједнако оба партнера или само један од њих – мушкарац или жена; 2) као систематско насиље мушкараца инспирисаног патријархалном контролом које је Џонсон назвао „патријархални тероризам“ (Johnson 1995), да би касније променио назив у „интимни тероризам“ (Johnson 2008). У теоријском делу рада укратко ћу размотрити оба приступа. У овом раду се нећу бавити женама које су убиле партнере због љубоморе, прељубе, онда када су партнери прекидали везу или када су их напуштали. У великом броју случајева жене убијају партнере након што су годинама трпеле насиље, обично у самоодбрани или бранећи своју децу – то су искуства жена које су учествовале у овом истраживању.

Теоријски концепти „структурно и културно насиље“ и „интимни тероризам“

У друштвеним и хуманистичким наукама постоји велики број теорија које покушавају да објасне насиље између интимних партнера. Теоријски приступи у оквиру различитих дисциплина крећу се од теорија са доминантним биолошким објашњењима, преко социокултурних и психолошких теорија, међутим, ретки су мултидисциплинарни приступи који успевају да у тумачење укључе сложеност узрока и фактора (Harway &

---

¹⁰ То ми је, на пример, отежавало истраживање јер сам, тражећи случајеве насиља над женама, била принуђена да прегледам велики број личних досијеа осуђеника на основу члана 194 (насиље у породици), како бих издвојила случајеве насиља над партнеркама у односу на скоро подједнако присуство случајева насиља над родитељима, најчешће мајком, што је, такође, велики друштвени проблем.

О’Neill 1999, 9)¹¹. Укратко ћу се осврнути на основне поставке и проблеме у теоријским концептима „структурно насиље“, „културно насиље“ и „интимни тероризам“. Важно је поменути и концепт „родне симетрије“ и указати, на основу критичких студија, да нема утемељење нити у емпиријским нити у статистичким подацима о породичном насиљу. Литература о насиљу над женама, или о интимном партнерском насиљу, изузетно је обимна, ограничени обим рада дозвољава ми да укажем на различите теоријске концепте, али и да на основу емпиријског материјала преиспитам концепт „културно насиље“.

Покушаји да се на основу научних истраживања оспори родна конотација насиља у породици, те да се покаже како су мушкарци и жене у интимним односима једнако насилни, да жене прибегавају различитим облицима емотивног, вербалног па и физичког насиља, ослањали су се и на чињеницу да и жене убијају своје партнере. Заговорници теорије родне симетрије (Fiebert 1997; Archer 2000, наведено према Kimmel 2002, 1334)¹² интимно насиље приписују људској природи, сматрају да је део свакодневног живота и проблема на које се наилази у интимним односима. Овај приступ неминовно води нормализацији насиља и занемарује, с једне стране, одговорност мушкараца, с друге стране, структурне факторе друштвене неједнакости и културне патријархалне стереотипе о жени. Да, чињеница је – „и жене убијају, зар не?“ – међутим, управо истраживања у западној култури показују да је феминизам далеко бројнији, као и сви други облици насиља над женама. У Србији је у периоду 2010–2017. године убијена 251 жена, као што сам већ поменула на почетку овог рада. Нема података о томе колико је партнера убијено од стране жена. У Америци је у току 2000. године убијено 97 жена од стране бившег или тренутног партнера, у односу на 27 мушкараца које су убиле партнерке (Carline 2005, 14). Статистички подаци нам дају за право да инсистирамо на значају родног аспекта проблема интимног насиља, да проблем убистава насилних интимних партнера посматрамо и разумемо у контексту у којем су жене трпеле обично дугогодишње злостављање. Да ли су жене које трпе насиље од стране мушкараца и мушкарци који трпе насиље од стране жена део истог проблема породичног насиља? Осврнућу се на поједина теоријска разматрања и истраживања која су настојала да на ово питање дају потврдан одговор, иако сматрам да су то два различита проблема.

Теорија о родној симетрији насиља у породици појавила се седамдесетих година 20. века, и од тада се воде полемике између заговорника ове теорије и њених опонената. Страус и Гелес су сматрали да виктимизација мужева постоји у истој мери као и жена али да се негира, тривијализује и никада није показано јавно интересовање да се овај проблем реши, будући да

---

¹¹ О различитим теоријским приступима и мултиваријантном моделу којим се објашњавају узроци мушког насиља види у: *What causes men's violence against women* (Harway & O’Neill 1999).

¹² Наведни аутори анализирали су више од 80 студија у којима се користи теорија родне симетрије у породичном насиљу.

није никада ни дефинисан као проблем (Straus & Gelles 1986, 472). У критичко преиспитивање ове теорије, њених метода и података упустила се група аутора (Dobash et al. 1992), анализирајући серију текстова који су подржавали налазе о родној симетрији. Страус и Гелес су, на основу телефонске анкете на великом узорку породица у Америци¹³, утврдили да је, у години која је претходила истраживању, 11.6% мушкараца било жртва насиља наспрам 12,2% жена, док су у години завршетка истраживања (1985) мужеве били у већем проценту жртве 12,1% у односу на жене 11.3% (Straus & Gelles 1990, 104, navedeno prema Dobash et al. 1992, 73). Добаш и сарадници критички анализирају велики број текстова у којима се изналазе потврде за теорију о родној симетрији, не само у Америци већ и у другим земљама (Dobash et al. 1992, 73). Методолошка критика телефонске анкете се односила на: искуључиви фокус на само дело насиља, при чему се не обраћа пажња на контекст, интерпретације, мотивације и намере актера, од испитаника се тражило да направе ретроспективу догађаја из претходне године, па се стога оправдано сумња у њихову тачност. Друга група истраживача је, користећи податке из судске докуменатације, полиције и сигурних кућа, у Северној Америци и Европи показала да су жене у партнерским односима 90% – 95% жртве насиља (Dobash et al. 1992, 74). Да мушкарци и жене скоро у подједнаком броју убијају своје партнере преиспитано је у више студија случаја (Campbell 1992, Daly & Wilson 1998, Goetting 1989, navedeno prema Dobash et al. 1992, 81). Анализе на основу родне симетрије, закључили су Добаш и сарадници, неутемељене су и занемарују све што је карактеристично за насиље над женама које се јавља у „контексту перципираних женских права и институционалне асиметрије моћи“ (Dobash et al. 1992, 83). Жене убијају партнере обично након дугогодишњег физичког насиља, када се осећају заробљено и уплашено за сопствени живот. Истраживања теоретичара родно заснованог насиља, у више држава, показала су константне моделе брачног насиља у ситуацијама љубоморе, третирања жене као власништва, очекивања да буде послушна и добра домаћица, супруга и мајка, или покушаја да напусти супруга. Ове теме су готово невидљиве у истраживањима о подједнако „насилним паровима“, а притом се не нуди концептуални оквир за разумевање зашто су жене и мушкарци једнако насилни (Dobash et al. 1992, 83).

Моје истраживање се ослањало на приступ доминантан у оквиру феминистичке теорије која насиље над женама не посматра као последицу индивидуалне или породичне патологије већ као израз структурног насиља. Концепт структурног насиља увео је норвешки научник Галтунг (1969). Термин се, између осталог, користи да означи различите друштвене и економске институције које својим поступањима легитимишу насиље над појединцима или групама. Структурно насиље, на пример, настаје у условима дискриминаторских закона, родне неједнакости, расизма као и због

---

¹³ Истраживање је обухватило само физичко насиље на узорку од 3 520 домаћинстава у којима су живели супружници у браку или партнерству заједничког живота. Поред насиља у партнерским односима, испитивано је насиље над децом на узорку од 1428 домаћинстава.

екстремног сиромаштва.¹⁴ Структурно насиље обликују различите институције друштва, то је индиректно насиље без субјекта, препознајемо га онда када је насиље уткано у друштвену структуру и испољава се као „неједнака моћ и неједнаке животне шансе“ (Galtung 1990). Антрополог Пол Фармер, на пример, у својим истраживањима показује како друштвене неједнакости, политички и економски процеси производе и репродукују друштвене и економске неједнакости, од којих зависи ко ће бити изложен насиљу а ко заштићен (Farmer 2005, 17, наведено према Wies & Haldane 2011, 3). Фармер истражује како се различити друштвени процеси и догађаји доживљавају као личне несреће и проблеми, од глади до мучења, болести и силовања (Farmer 2004, Farmer 2010, 350).¹⁵

Двадесет година након што је предложио појам структурног насиља, Галтунг уводи и појам културног насиља (1990). Под културним насиљем подразумева аспекте културе као што су религија и идеологија, језик и уметност, наука (емпиријска и формална), којима се могу оправдати или легитимисати директно или структурно насиље (Galtung 1990, 291). Галтунг не говори о родно заснованом насиљу, али ако његов концепт применимо на предмет истраживања у овом раду, културно насиље је препознатљиво у родној и патријархалној идеологији која даје легитимитет директном и структурном насиљу, тако да оно постаје прихватљиво и непрепознатљиво као насиље. Културне предрасуде, стереотипи, немогућност жена да праве сопствене изборе као, на пример, у случају рађања и абортуса, представљају сталну претњу дискриминацијом и индиректним репресијама посредством патријархалних структура друштва. Интернализовани на личном нивоу и институционализовани друштвеним структурама, културни обрасци и идеологије имају огромне импликације на контролу људи у дугом временском периоду, јер је за основну културу карактеристично да се споро трансформише (Galtung 1990, 294). Дакле, у другом делу рада преиспитујем родне стереотипе, обрасце понашања и тумачења стварности, патријархалну идеологију која даје легитимитет директном и структурном насиљу. У нарацијама жена које су убиле партнере-насилнике приметан је утицај патријархалне идеологије која осуђује жене које се не уклапају у родне норме и обрасце понашања и кривицу за насиље које трпе неретко приписују жени. Систематско насиље од стране партнера укорењено је у патријархалној традицији која мушкарцима даје за право да контролишу своје жене тако што користе не само физичко насиље, већ, можда чак и присутније облике насиља као што су: економско насиље, емоционално насиље, изолација, претње и многи други облици контроле. Мушкарац тактички контролише све аспекте

---

¹⁴ Концепт је дискутован у многим научним радовима; у домаћој науци о структурном насиљу пише Марија Бабовић, бавећи се проблемом насиља из перспективе људске безбедности (Babović 2015).

¹⁵ Фармер је више од десет година истраживао на Хаитију епидемију АИДС-а и туберкулозе, сматра да су главни узроци у европском ширењу на подручја Новог Света, у ропству, расизму и сиромаштву (Farmer 2004, 305).

живота жене, заправо, истраживања показују да мушкарци који су извршили фемицид нису били и најнасилнији, већ они који су највише контролисали жене. Насиље је само једна компонента злостављања које укључује застрашивање, изолацију, омаловажавање и регулацију свакодневног понашања.

Међутим, да ли је оправдано данас користити појам „патријархат“ и на који начин је операционализован у овом раду? Радикалне феминисткиње су проблематизовале појам патријархата у контексту насиља у породици, убрзо је постао оспораван, критикован, а многе феминистичке теоретичарке избегавају да га користе. Концепт подразумева, с једне стране, друштвену структуру у којој доминирају мушкарци док су жене подређене и субординиране, с друге стране, идеологију којом се такви односима даје легитимитет. Проблем је ако појам патријархата посматрамо као безвремен и непроменљив, односно, ако га не посматрамо у контексту друштва и културе, у опасности смо да све родне односе сведемо на једну форму и занемаримо културне варијације, али и разлике које постоје у оквиру једне културе. Он се појављује у више облика и временом се мењао под утицајем друштвених промена, али се, као што је то случај данас у Србији, патријархални културни обрасци и идеологија могу и реактуелизовати. Основано је да говоримо о репатријархализацији и оживљавању неких културних образаца мишљења али и пракси деловања.

Као што је поменуто на почетку рада, Џонсон је увео концепт „патријархални тероризам“ (Johnson 1995), касније, у другим радовима донекле мења теоријске поставке и говори о „интимном тероризму“ (Johnson 2008). Подразумевао је систематско насиље од стране мужа или партнера које је укорено у патријархалној традицији, а заснива се на обрасцу контроле и идеји да је партнерка власништво мушкарца (Johnson 1995, 284). Дакле, фокус је на мушкарцу починиоцу насиља и у том смислу оправдано је користити термин „патријархални“ и његове корене тражити у патријархалној структури породице. Физичко насиље не мора да буде увек присутно, важније је да мушкарац предузима различите тактике контроле. Постоји неколико типова насиља у породици, Џонсон сматра да је родна симетрија насиља о којој се говори у великом броју студија, заправо, „ситуационо партнерско насиље“, у којем обично учествују оба партнера повремено, нема системског злостављања и насиља, контроле и понижавања од стране искључиво мушког партнера, као у случају „интимног тероризма“. Насиље се дешава у контексту моћи и контроле, на основу којих Џонсон предлаже четири типа насиља: 1) интимни тероризам; 2) ситуационо партнерско насиље; 3) насиље као отпор; 4) узајамна насилна контрола (Johnson 2008, 6). Интимни тероризам се догађа онда када починилац користи насиље у служби општег контролисања партнерке, од економских ресурса до породичних односа и социјалних веза. За њега су и деца средство помоћу којег успева да одржи контролу над женом, на пример, сталном претњом да ће јој одузети децу или повредити, као и прекидањем свих социјалних веза изолацијом жене. Ситуационо партнерско насиље је најчешћи тип насиља у којем учествују оба партнера, али ни један

од њих нема потребу да примењује општу контролу. Јавља се као конфликт у различитим животним ситуацијама. Насиље као отпор карактеристично је за жене које се усуде да пруже физички отпор, мада је то често инстинктивна реакција. Међутим, када схвате да насилног партнера на тај начин не могу зауставити, окрећу се другим средствима. Ако насиље ескалира могуће је да као једини начин да зауставе насилника виде убиство. Узајамна насилна контрола, као што сам назив сугерише, дешава се у међусобној интеракцији, када су оба партнера насилна и узајамно контролишу једно друго (Johnson 2008, 7–12).

Искуства жена у мом истраживању одговарају типу „интимни тероризам“, али се завршавају „насиљем као отпором“.

О истраживању и методолошким поступцима

Истраживање сам обавила у више наврата у току 2018. године, у Казнено- поправном дому за жене у Пожаревцу. У оквиру ширих истраживања боравила сам и у другим затворима¹⁶, што ће ми, свакако, помоћи у писању овог рада, мада се нећу конкретно освртати на резултате истраживања. Само искуство боравка на терену ми је помогло да увидим и разумем родне специфичности затворског окружења. Упозната са правилима везаним за моју безбедност¹⁷, инсистирала сам и објаснила колико је важно да разговарам са испитаницама без присуства стражара.¹⁸

---

¹⁶ Мало је места у Србији на којима антрополог може да доживи тзв. „културолошки шок“ – једно од таквих места су свакако затворске установе. Осим у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу, за потребе ширег истраживања боравила сам и у: Окружном затвору у Београду (бивши Централни затвор), Специјалној затворској болници у Београду, Казнено-поправном заводу Забела.

¹⁷ Након добијених формалних одобрења од стране Управе за извршење кривичних санкција требало је успоставити и изградити односе са начелницима за третман који су били задужени за организацију мог кретања и истраживања у затворима. Иако сам наишла на изразито посвећене и сарадљиве особе у четири затворске јединице, морам признати да сам имала све време осећај да нису сви одушевљени мојим присуством, почев од управника, преко појединих стражара, до васпитача. Разумела сам да њихов рад у специфичној установи није нимало лак, да ремети њихове свакодневне и добро организоване пословне обавезе и начин рада који обилује дефинисаним правилима. Настојала сам да се придржавам њихових упутстава и правила понашања и трудила се да што мање осете моје присуство. Захвалност дугујем начелницима третмана Стевану Златковићу (Специјална затворска болница у Београду), Александри Пешић (Казнено-поправни завод за жене у Пожаревцу), Невенки Бјелић (Казнено-поправни завод у Пожаревцу – Забела), Горани Страхинић (Окружни затвор у Београду).

¹⁸ Осим мушког затвора у Забелу, то ми је и омогућено, мада су обично стражари били испред просторије у којој смо боравили. У Забелу су, како ми је речено, правила знатно строжија и ту су, на пристojној удаљености, стражари присуствовали интервјуисању испитаника.

У истраживању је као основна методска техника коришћен дубински интервју. Осим тога, анализирала сам кумулативни и лични досије сваке испитиване затворенице и водила неформалне интервјуе са васпитачицама и стражаркама. У Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу интервјуисано је 15 жена од којих је једна осуђена за покушај убиства, четири за убиство партнера и једна за саучесништво у убиству родитеља партнера. Дакле, у овом раду износим и анализирам делове животних прича пет затвореница. Напоменула бих само да је десет од петнаест испитиваних жена трпело различите облике насиља. Нема јасне границе између жртве и преступнице, већина жена које су осуђене због дела разбојништва, продаје дроге и крађе, трпеле су насиље партнера са којим су по правилу и извршиле криминална дела, макроа или дилера. Једна испитаница је тако осуђена за убиство, а друга за саучесништво у убиству.

У женском затвору сам од начелнице за третман добила обавештење да не може да ми обезбеди више од 15 испитаница, да затворенице не пристају на интервју, да је главни разлог томе што се плаше како ће то утицати на њихов даљи третман у затвору, пре свега, на решавање молби за условни отпуст. Интервјуи су били углавном веома успешни и подразумевали су интерактивни дијалог. Конструкција наратива настајала је у разговору између жена и мене као истраживачице, имала сам у виду да су њихова искуства болна и да их сваки разговор о томе враћа на трауматска сећања, трудила сам се да им покажем емпатију и разумевање, да их уверим колико је значајано да о томе говоре. Схватила сам убрзо да је за већину разговор имао, како је једна од испитаница казала, „.....терапеутски ефекат јер причам са неким 'нормалним'....“. У овом раду користим измишљена имена, иако су поједине испитанице констатовале да су медији толико писали о њима да нема потребе да сакривам њихов идентитет.

Као извор за истраживање коришћени су и кумулативни досијеи и лични листови. Осим података који се могу добити о самом кривичном делу, података о кажњеном лицу, ту се налази и документација везана за суђење као што су, пресуде, налази судских вештака, мишљења психолога, социјалног радника, психијатра. На овом материјалу било је могуће применити критичку анализу дискурса. Део запажања износим у овом раду.

Конструкције наратива жена осуђених на казну затвора

У јединој казнено-поправној установи за жене у Србији налази се велики број жена које су трпеле насиље од стране интимног партнера, убиле су насилнике а да пре тога нису имале везе са криминалним активностима, међутим, нису имале ни подршку нити виделе друге начине и могућности да изађу из насилне ситуације. Њихова одговорност за учињено кривично дело је доказана у судском поступку, није ми намера да изналазим оправдања за најгори могући, али за њих у том тренутку једини начин да се спасу насиља, намера ми је да укажем на штетне последице и одговорност државе која не успева да институционално организује заштиту од насиља. Доминантан

дискурс који је усвојио већи број жена јесте да су саме одговорне за властиту позицију, ретко своју „судбину“ стављају у шири друштвени контекст економских трансформација, живота у депривираним, сиромашним срединама и слојевима друштва. И криминално понашање често долази и зависи од ширих друштвених структура, моћи, субродинације и контроле, и резултат је структуралног насиља. „Неке људе структурално насиље, дискриминација и социјални притисак учине жртвом а неке криминалцем“ (Schneider 2001, наведено према Ljubičić 2014, 577). У овом делу рада ћу најпре пажњу посветити вези између структурног насиља и професионалних процена и консеквенци утицаја насиља на кривичну одговорност жене.¹⁹ Затим ћу, на основу интервјуа и наратива испитаница, покушати да њихова субјективна искуства, значења која им придају и трагедију у којој су се нашле сместим у шире социјалне структуре и дискурсе родно заснованог насиља.

На основу увида у кумулативне досијее и личне листове затвореница у којима се налази и решење о пресуди, као и процене и мишљења професионалаца који су учествовали у процесу суђења (вештака, психолога, психијатра...), поред очекивања да ћу у „психолошко-психијатријским опесрвацијама“ стручњака наићи на концепт који узроке насиља сагледава у индивидуалној патологији, у дисфункционалним породицама, импулсивним реакцијама, „емоционално нестабилним структурама личности“, „усвојеним скриптама жртве“, издвојила бих оно што је било ван мојих очекивања, неколико примера и запажања који упућују на родне конструкције, па чак и примере родне дискриминације. Иначе, начин рада и учинак државних институција задужених за решавање проблема насиља анализиран је у многим државама, на пример, у Америци су 1989. године у 27 држава формиране радне групе за испитивање родне пристрасности у судовима (Roberts 1996, 133).

У једном од прегледаних досијеа за жену која се развела и потом живела у две ванбрачне заједнице, била незапослена и радила повремене послове надничења по селу, у пресуди стоји

„Тужена је склона промискуитетном понашању, заснивању неформалних заједница живота, скитњи, просјачењу и алакохолизму“.²⁰

Социјална конструкција женскости и патријархални стереотипи очигледни су у квалификацији жене као промискуитетне, питање је да ли би и мушкарац у истој животној ситуацији добио идентично стручно тумачење. Животна прича ове испитанице је илустративан пример да друштвена неједнакост, економска

¹⁹ О правним консеквенцама опширно, на основу истраживања, писала је Весна Николић-Ристановић (2000), види: „Од жртве до затворенице, насиље у породици и криминалитет жена“.

²⁰ Познат је друштвени стереотип да су жене зависнице од алкохолизма склоне промискуитету, што посредно утиче на вршење кривичних дела силовања и уврежено мишљење да се починиоци сматрају мање кривим.

депривираниост и родне патријархалне норме временом доведе до личне несреће и нерешивих проблема. На крају интервјуа захвалила сам се Зои која је казала:

„Хвала Вама што сте ме саслушали, напoкoн после толико година, никoме нисам испрoчала све oво...“

У случајевима жена које су трпеле насиље и убиле насилне партнере не само да се сумња у исказе окривљених које нису пријављивале насиље полицији већ се закључује да је ХУ особа

„без знака посттрауматског стресног поремећаја и без кумулације непријатних вербализованих осећања, без показатеља специјалних особина личности (несигурност, самопотцењивање...) које би указивале на способност трпљења и на постојање усвојеног концепта жртве“.

Дакле, један од проблема и облика структуралног насиља је свакако и концептуални оквир у којем стручњаци процењују и виде жене које су извршиле убиство насилног партнера. Такође, саме испитанице на основу искустава других затвореница, а неке и на основу сопственог, тврде да се у судском процесу сумња у веродостојност исказа ако нису пријављивале насиље пре убиства, да се ретко узима у обзир сведочење пријатеља и родитеља. Познато је да у великом броју случајева жртве насиља, због културних и социјалних норми које насиље у породици смештају у домен приватности и других разлога, ретко траже помоћ и од најближих рођака и пријатеља. Жене су, као физички слабије, иначе у страху да би њихова насилна реакција као одговор на различите облике партнерског насиља изазвала насиље са тежим последицама. У случајевима када жене обично дугогодишње насиље прекину убиством партнера постоје фактори по којима се злостављање ових жена разликује од злостављања која нису имала као исход убиство (Nikolić Ristanović 2000, 148). Пре свега, насиље постаје екстремно, присутне су претње смрћу, претње оружјем, алкохолизам и злоупотреба опојних супстанци, више физичких напада са наношењем телесних повреда, сексуално злостављање и – као најекстемније – претња насилника да ће убити дете (Browne 1987, navedeno prema Roberts 1996, 138). У овом истраживању три затворенице су имале такво искуство. Весна Николић Ристановић анализирао је судску праксу у Србији (2000, 158–172) и закључила да је појам „синдром злостављане жене“ потпуно непознат.²¹ Међутим, ни приликом оцене кривичне одговорности и изрицања кривичне

---

²¹ Синдром злостављање жене“ утврђује се у англосаксонским земљама као веза између брачног насиља и убиства насилника. Први пут је прихваћен од стране америчког суда 1984. Вештачењем се утврђује „како је дошло до тога да жена верује да се налази у непосредној животној опасности чак и онда када околности убиства не указују на постојање непосредне опасности на начин на који се она традиционално цени у оквиру нужне одбране“ (Nikolić Ristanović 2000, 149). „Синдром злостављане жене“ наведен је у Међународној класификацији болести Светске здравствене организације као категорија посттрауматског стреса. Литература о овом синдрому је обимна, види на пример: Walker 2009; Roberts 1996, 141–143.

санкције се не придаје значај чињеници да су жене трпеле насиље. Евентуално, насиље се третира као олакшавајућа околност са незнатним ублажавањем казне затвора, ређе околност злостављања утиче на ублажавање казне, док су најређи случајеви у којима се утврђује узрочно-последична веза између насиља, „перцепције опасности и начина реаговања убице“ (Nikolić Ristanović 2000, 159). Испитаница Милена, професорка социологије у гимназији, убила је мужа због дугогодишњег злостављања деце, а неретко је супруг физички нападао када је покушавала да одбрани децу. У овом случају у образложењу пресуде пише:

„Олакшавајућа околност је њихов ранији живот. Ово се пре свега односи на дугогодишње злостављање и насиље од стране покојног Л. и све описане психичке последице убиства. Оптужени нису до сада осуђивани. Као отежавајуће околности суд узима извршење дела...прикривање злочина и држање тела на бизаран начин“.²²

Истраживања су показала да злостављане жене верују да се налазе у безизлазној ситуацији и фокусирају се на развијање стратегија које ће им омогућити да се, колико толико, носе са насиљем или да га преживе. У животима испитаница испреплетано је више фактора али код свих је присутно уверење да нису могле да прекину везу и напусте насилника, иако су неке од њих то покушале, њихово негативно искуство да добију помоћ од полиције и социјалних служби, пријатеља или родбине, додатно их је уверило да нема излаза „ја бих волела да сам отишла или да сам могла да одем...“, каже Ана.

У готово свим описима психолога, психијатра или извештајима васпитача преовлађује фокус на појединца, на његовим особинама, најшеће манама, и недостатку вештина, у једном од докумената пише „емоционално незрела особа, инфантилна, осетљивост на социјалну оцену, снижење емпатије и одговорности са знацима афективне незрелости“. Пажња се скреће на алкохолизам, недостатак способности да се жене изборе са животним проблемима и стресом, ретко се упућује на социјалне услове у којима те исте жене живе и који доприносе насиљу у породици. Истраживања показују да на судске одлуке утичу родни стереотипи и традиционалне норме понашања које се очекују од жене као добре супруге и мајке која је дужна да очува породицу, и да на пресуду утичу налази о карактеру саме жене и њено понашање (Follingstad et al. 1996, 254). Тако се убиство на спавању²³, иако најчешћи начин на који жене убијају насилнике након претњи по њихов живот, а у страху да у отвореном сукобу немају шансу да остану живе, третира као убиство на подмукао начин (Nikolić-Ristanović 2000, 160). Испитаници Ани, која се најпре бранила тврдећи да је убила супруга када је он физички насрнуо на њу,

²² Испитаница каже да је тужилац предлагао 20 година али суд је пресудио на 11 година издржавања казне затвора, а сину који је осуђен као саучесник у извршењу дела – 9 година.

²³ У истраживању 85 случајева у којима су жене убиле насилнике, две трећине убистава починиле су након насилног инцидента, обично док је насилник спавао (Roberts 1996, 138).

као отежавајућа околност узима се вештачењем утврђена чињеница да је супруга убила на спавању након што му је ставила седатив у пиће.

Фактори друштвено пожељног понашања, анализирани у пресудама, јесу, између осталих, и фактор провокације – злостављеној жени се приписује да је својим понашањем изазвала насиље, као и репутација о лошој супрузи и мајци (Follingstad et al. 1996, 255).²⁴ Весна Николић-Ристановић наводи низ примера који илуструју овакве ситуације, тако се у једној од пресуда *Окружног суда у Прокупљу* наводи да се жена према пијаном и насилном супругу није понашала као добра супруга.

„Нормално је и требало је кад је дошао пијан, да га прихвати људски, супружнички, помогне му да са себе скине одећу, распреди му постељу, смири га и легне да спава. Она га дочекује провокаторски. Свађа се са њим. Изазива га на физичку и вербалну агресију према њој иако му зна нарав“ (Nikolić-Ristanović 2000, 163).²⁵

У појединим случајевима, када је насиље пријављивано или је породица укључена у систем социјалне заштите и праћења од стране Центра за социјални рад, у извештајима социјалних радника, неретко су присутни родни стереотипи. Социјална радница, на пример²⁶, констатује да је у обиласку породице у којој се догађа насиље над женом, затекла децу која су запуштена, неухрањена и неадекватно обучена, а закључак је да мајка не брине довољно о деци, односно, да их занемарује, дакле, не стоји констатација о заједничкој одговорности оба родитеља.

Женама осуђеним на казну затвора се често одузима родитељско право. Испитаница Зое, која је убила насилног партнера који је месецима држао затворену у кући и претио да ће јој „извадити бебу из стомака и убити“, породила су у току истражног поступка, а дете је смештено у хранитељску породицу. Службе у Казнено-поправном заводу за жене у Пожаревцу су омогућиле неколико сусрета са мајком, хранитељска породица је имала обавезу да доводи дете у посете, мајка се често телефоном чула са својим дететом да би, како испитаница каже, када је хранитељка приметила да се дете везује за њу, Центар за социјални рад покренуо поступак за одузимање

---

²⁴ Налази су показали да су жене процењене као дисфункционалне чешће осуђиване као криве у односу на жене које су одговарале описима друштвено пожељне и добре жене, супруге и мајке, док се ређе сматрало да су криве у односу на „лоше жене“. Њихова дисфункционалност се обично приписивала злостављању које су трпеле и смањеној способности да контролишу своје понашање (Follingstad et al. 1996, 265).

²⁵ У овом образложењу судије више су него очигледни родни стереотипи и патријархални модели по којима се кривица тражи у понашању које није у складу са патријархалним нормама друштва о сервилној и послушној жени. Станка је осуђена на 15 година затвора.

²⁶ Пример је наведен на основу Решења о пресуди затвореника осуђеног на казну затвора због насиља у породици, уз изречену меру обавезног лечења од алкохолизма у Специјалној затворској болници у Београду.

родитељског права. Социјални радник је обавио разговор, наводи се у извештају, са

„туженом и из интервјуа закључио да је тужена економски и стамбено необезбеђена, нема породичну подршку, емоционално је нестабилна и показује знаке неодговорности, на издржавању је казне до 2020. године, па су јој могућности за обављање родитељске дужности онемогућене....“.

Испитанице које имају децу су се у интервјуима често враћале на, за њих најболнију тему – мајчинство – одовојеност од деце и немогућност да учествују у њиховом одрастању и одгајању. Њиховим искуствима и сведочењима бавићу се у посебном раду, овде бих нагласила да се и овај проблем као последица насиља у породици, од стране професионалних служби процењује само у контексту индивидуалних особина и типова личности, индивидуалној одговорности затвореница које се, како је у интервјуу једна од васпитачица нагласила

„тек тада сетe да су велике мајке, иако неке од њих и не знају где су им деца“.

Затворенице неретко саме пристају на одузимање родитељског права, убеђене да је то за добробит њихове деце. Испитанице осуђеној на казну затвора због саучешћа у крађама („чувала сам стражу“) одузето је родитељско старање,

„тако је морало бити... ето тако, испало је тако... боље да деца буду, боже сачувај, мислим, овако су бар, како кажу, имају неки ред, неки живот“.

Прихватила је одлуку Центра за социјални рад као најбоље решење за своју децу али је додала

„једна жена тамо је питала колегиницу 'зашто сте одузели децу мајци зар нисте могли да јој помогнете да мајка буде са децом', а друга је рекла 'немој да се ти мешаш у мој посао и посао мог тима'. Ја сам била плакала, а жена је само изашла из канцеларије, ко зна шта је све било у свему томе...“

Наративи жена које су трпеле насиље откривају њихове перцепције проблема и конструишу одређену стварност у којој су живе пре доласка у затвор. Боравак у затвору је несумњиво посебна врста искуства, а сам иницијални догађај се изнова преживљава. Често сам имала прилику да чујем „имала сам довољно времена да размишљам о свом делу“. Испитанице које су убиле насилнике тај догађај „прерађују“ у настојању да нађу смисао у новим животним околностима боравка у затвору²⁷, у њиховим наративима препознатљиви су одређени друштвени конструкти и дискурси. Усвајају

---

²⁷ Боравак у затвору је свакако болно и специфично искуство, додатно је отежано и лошим животним условима. На 70 затвореница је 2010. било само два тоалета и два туша (податак из извештаја Хелсиншког одбора за људска права 2010). На моје питање о затворским условима начелница каже да је сада стање мало боље. У току је изградња новог крила затвора финансирана из европских фондова.

доминантне културне моделе мушкости и женскости, улога и културно установљених норми понашања, у том контексту неретко процењују сопствену кривицу и одговорност.

„Нису само насилници криви, и ми смо криве. Имамо дугачак језик, и кажемо оно што не би требало да кажемо, и иритираш човека под дејством алкохола, удариће сигурно“, каже испитаница Лора, осуђена за покушај убиства супруга.

Култура разумевања насиља у породици као индивидуалног проблема доминантна је код већине испитаница. Усвајају културне наративе који су до скоро били доминанти у Србији, пре свега, да је насиље породична срамота, да мора да остане „у четири зида“ тј. да је то приватна ствар. Право на приватност и истицање традиционалних породичних вредности ограничавају могућности за промене, како у њиховим појединачним животима, тако и у друштву у целини. У том смислу, оне су врло неповерљиве према могућностима да до промена дође, сматрају и да нови Закон о спречавању насиља не може много тога да промени.

Структурно насиље је један од главних узрока личног насиља, међутим, испитанице су се ретко жалиле на друге животне проблеме које су имале у породици²⁸, имала сам утисак да нису желеле да то схватим као покушај оправдавања за почињено дело. Све испитанице које су убиле мужеве изражавају кајање, неке су и веома самокритичне, сматрају да нема оправдања за оно што су урадиле –

„...немојте да ме гледате као монструма, ја нисам могла да спавам од ужаса три године ... ја не бих никога у животу, а какво сам недело направила, ужасавам се. ја тога...“,

каже испитаница Милена. Обично су добијале на првом изрицању пресуде веће казне – од 10 до 20 година – које су им касније на апелацији смањене, али ниједној није изречена казна мања од 10 година (Законски пропис). Наш закон не препознаје „синдром злостављане (или претучене) жене“²⁹, а испитанице не знају да ли је насиље које су трпеле узето као олакшавајућа околност. Наиме, испитаница Ана сматра да можда и јесте, али је имала отежавајућу околност што је леш сакрила у спремниште испод степеница и „залила пурпеном“, те тако крила леш четири месеца и на крају се сама пријавила. Осуђена је на 15 година. С друге стране, познато је колико је проблем пријављивања насилника комплексан. Све испитанице су се плашиле да ће пријављивање и хапшење довести до још већег насиља. Један локлани полицајац је експлицитно саветовао жени да због тога не пријављује свог супруга. Ово је чест случај, поготово у мањим градовима, варошицама и селима. У једном случају, када је испитаница пријавила насилника, полицајац,

²⁸ Када се структурно насиље повећава услед незапоследности или економских потешкоћа, повећава се тензија у породици, нарочито између интимних партнера.

²⁹ Држава Мисури је прва увела закон који препознаје синдром претучене жене, који се од деведесетих година 20. века примењује у више држава у Америци.

а касније и радници Центра за социјални рад, саветовали су јој помирење, па чак и инсистирали на томе. Милена је намеравала да супруга пријави и за сексуално злостављање, али је инспектор, иначе познаник, одвратио, тврдећи да би јој то било компликовано да докаже. Зое је живела закључана у кући:

„Живећеш по мојим законима...Тако је говорио.Он није знао да ми је његов син ставио новац на телефон и имала сам за смс и писала сам жени у социјалном раду, а она ми пише да зовем полицију. Пет пута сам звала полицију – једном су изашли...“.

Синдром научене беспомоћности³⁰ (Walker 2009, 14), када жена верује да из насилних односа не може да изађе и да не постоји ништа што би могла да учини, приметан је код већине жена. Вокер истиче да је овај синдром препознатљив поготову код жена које убију свог злостављача у самоодбрани, јер никада нису сигурне да ће се заштити од тога да насилник убије њих (Walker 2009, 135). У наративима се препознају сви познати разлози: неповерење у системско решење пријављивањем полицији; страх од даљег насиља и његове ескалације, назаинтерсованост околине – пријатеља, родбине, комшија; патријархални модел жене која трпи „због мира у породици“, приписивања кривице и одговорности од стране околине итд. Често су истицале да су се надале да ће се партнер променити, развијале су стратегије прилагођавања, да предвиде ситуације, спрече насиље или да га макар умање:

„Знала сам када је како расположен, када дође под дејством алкохола, подигне једну обрву ја већ знам шта да очекујем....онда ћутим и на оно – ти си курва, али ако и ја попијем, онда се свађамо... Неко да те јаше 15 година... па и да си магаре има да га збациш с леђа.“ (Лора, покушај убиства).

Жене које убијају своје партнере перципиране су у супротности са културним нормама женствености чак и међу самим затвореницама. Поједине их осуђују што нису напустиле партнера, обично коментаришу „мора да си и ти нешто згрешила“. Негативни стереотипи о женама део су и затворског миљеа међу самим женама, кривица се сваљује на жене које нису напустиле партнере.

„Зашто га ниси оставила, сад би човек био жив? Могла си да одеш, али ти је било лепо да трошиш његове паре“,

један је од коментара који су ми пренеле испитанице. Затворенице показују већи степен толеранције и разумевања за мушкарце и жене које су убиле своје партнере из љубоморе или због преваре. С друге стране, поједине жене им пружају разумевање и подршку –

---

³⁰ Термин „научена беспомоћност“ је критикован од стране фиминистичких теоретичарки, јер упућује да су злостављане жене беспомоћне и пасивне, на тај начин се анулира све оно што предузимају како би се на најбољи могући начин носиле са насилним понашањем партнера.

„Знаете шта је најгоре што жене не слушају, ја покушавам и овде да причам, да кажем, што ми дају подршку 'е нека си га убила', то... али ја не желим ту подршку, ја бих волела да сам отишла или да сам могла да одем...“;

каже Ана. Верина животна прича је, како каже, „да се напише роман“, убила је партнера са којим је живела у ванбрачној заједници – „било је или он или ја“. Осуђена је за убиство из нехата на 12 година затвора. Трпела је и насиље у браку, а када се развела, удала се у Босни за мужа са којим је имала диван брак. Након што је умро, родитељи је нису примили у породичну кућу у једном селу поред Пожаревца.

„Ја не бих била сада овде ...да су ме родитељи прихватили да живим код њих, могла сам да живим у стару приземну кућу, имала сам паре да сама све плаћам, они ме нису хтели зато што распуштеница и удовица се код нас сматра као највећа курва, ево и дан данас...“.

Вера је радила и живела у ванбрачној заједници са човеком који је злостављао, подводио другим мушкарцима:

„слике имам како сам пеглана врелом пеглом...сексуално ме је злостављао, уринирао по мени и свашта радио..Ја не могу да погледам себе у огледало, зато сам се и напустила овако...“.

Вери, као и већини испитаница које су извршиле кривично дело убиства, највише недостаје подршка породице.

“Отац ми је одавде на 15 мин у (...). Има велику пензију, а мени не може да одвоји ни динар. Када самљута...Не могу какав да је отац, волим га, и мајка и ћерка ме вређају – скупо нас кошташ. Рођено дете ми је рекло да је боље да сам мртва“.

Родне разлике постоје и у подршци коју пружа породица, затвореници обично имају подршку својих супруга, има примера да их подржавају и обилазе у затвору и онда када су трпеле насиље. Подршка партнера је веома важна за оне који су имали породични живот пре доласка у затвор. Жена наставља да одржава нормалан живот породице, брине о деци и кући и у случају тешких кривичних дела супруга или партнера, на другој страни редак је случај да то чине мужеви. У случајевима жена које су убиле мужеве осећај напуштености од стране осталих чланова породице и одвојеност од деце се најтеже емотивно подносе. Преостаје им једино, како су две испитанице казале –

„да спавам са сликама и успоменама на моју децу, да замишљам како расту и да су добро...“;

„да се молим Богу да ми опрости грехе, да ми да стрпљење и снаге да све издржим, да се што пре вратим мојој ћерки“.

Закључак

У јавној сфери у Србији, данас, доминирају „модерни“ дискурси о насиљу над женама као кршењу људских права и слобода. Истовремено, имамо основа да критикујемо репатријархализацију и оживљавање културних патријархалних образаца мишљења и вредности којима се репродукује родна неједнакост. На основу животних прича жена које су убиле партнере насилнике, анализирао сам културне идеологије родних улога и норми као специфичан вид „културног насиља“ којим се даје легитимитет и одржава структурно насиље тако да постаје нормализовано и прихватљиво у друштву. Анализа докумената у досијеима и личним листовима затвореница показала је да професионалци који раде у оптужним процесима закључке доносе на основу модела индивидуалне патологије, да је приметан и аргументован утицај родних стереотипа и традиционалних норми о типовима феминитета, улогама и родно дефинисаним праксама. На тај начин друштво се фокусира на појединца и његове слабости које настоји да коригује институционалним механизмима, установама које би требало да га „поправе“ а не само „казне“ (казнено-поправне установе тј. затвори). Ако проблем преместимо на спољашње а не унутрашње узроке насиља, нагласићемо потребу за правним, политичким и системским променама у друштву – за друштво без насиља.

Криминализација породичног насиља, увођењем нових закона, отвара важно истраживачко питање: да ли ће криминализација породичног насиља решити проблем? Законодавне промене неће утицати на структурне неједнакости које стварају и одржавају родно засновано насиље. Истраживања кумулативних досијеа и личних листова затвореника/затвореница показују да на издржавање казне углавном стижу насилници из сиромашних породица, незапослени, необразовани и често без занимања. У већини земаља се знатно раније увидело да различити облици закона који криминализују родно засновано насиље нису ефикасни, јер се не смањује насиље над интимним партнерима. С друге стране, поставља се питање да ли држава на овај начин само остварује контролу над већ структурално угроженим слојевима становништва.

Литература

- Babović, Marija. 2015. „Теоријски и истраживачки приступи у проучавању структурног, културног и директног насиља.“ *Sociologija* 57 (2): 332–352.
- Carline, Anna. 2005. ”Women Who Kill Their Abusive Partners: From Semenness to Gender Construction.“ *Liverpool Law Review* 26: 13–44.
- Čičkarić, Ljiljana. 2018. „Feministički pristup diksurzivnoj kritici rodne ravnopravnosti.“ *Sociologija* 60 (1): 288–298.
- Dobash R. Emerson & Russell P. Dobash. 1997. “Men’s Violence and Programs Focused on Change.“ *Current Issues in Criminal Justice* 8 (3): 243–262.

- Dobash R. Emerson & Russell P. Dobash. 2010. "What Were They Thinking? Men Who Murder an Intimate Partner." *Violence Against Women* 17: 111–134.
- Dobash, Russell P., R. Emerson Dobash, Amrgo Wilson, & Martin Daly. 1992. "The Myth of Sexual Symmetry in Marital Violence." *Social Problems*, 39 (1): 71–91.
- Farmer, Paul. 2004. "An Anthropology of Structural violence." *Current Anthropology* 45 (3): 305–325.
- Farmer, Paul. 2010. *Partner to the Poor: A Paul Farmer Reader*, edited by Haun Saussy. Berkeley: University of California Press.
- Follingstad, Diane R, Michael J. Brondino, & Kathryn J. Kelifelter. 1996. "Reputation and Behavior of Battered Women Who Kill Their Partners: Do These Variables Negate Self-Defense?" *Journal of Family Violence* 11 (3): 251–267.
- Galtung, Johan. 1990. "Cultural Violence." *Journal of Peace Research* 27 (3): 21–305.
- Harway, Michele & James M. O'Neill, eds. 1999. *What causes men's violence against women?* Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Harway, Michele & James M. O'Neill. 1999. "Preliminary Multivariate Model Explaining the Causes of Men's Violence Against Women." In *What causes men's violence against women?*, eds. Harway, Michele & James M. O'Neill, 12–17. Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Harway, Michele & James M. O'Neill. 1999. "What Causes Men to Be Violent Against Women? The Unanswered and Controversial Question." In *What causes men's violence against women?*, eds. Harway, Michele & James M. O'Neill, 5–11. Thousand Oaks, London: Sage Publications.
- Ignjatović, Tanja. 2011. *Nasilje prema ženama u intimnom partnerskom odnosu: model koordiniranog odgovora zajednice*. Beograd: Rekonstrukcija Ženski fond.
- Johnson, Michael P. 1995. "Patriarchal terrorism and common couple violence: Two forms of violence against women." *Journal of Marriage and the Family* 57 (2): 283–294.
- Johnson, Michael P. 2008. *Typology of domestic violence: Intimate Terrorism, Violent Resistance, and Situational Couple Violence*. Boston: Northeastern University Press.
- Johnson, Michael P. & Janel M. Leone. 2005. "The Differential Effects of Intimate Terrorism and Situational Couple Violence: Findings From the National." *Journal of Family Issues* 26: 322–349.
- Karadžić, Vuk S. 1986. *Srpski rječnik (1852)*. Beograd: Prosveta.

- Kimmel, Michael S. 2002. "‘Gender Symmetry’ in Domestic Violence: A Substantive and Methodological Research Review." *Violence Against Women* 8: 1332–1363.
- Lehrner, Amy & Nicole E. Allen. 2008. "Social Change Movements and the Struggle Over Meaning-Making: A Case Study of Domestic Violence Narratives." *Am J Community Psychol.* 42: 220–234.
- Ljubičić, Milana. 2014. „Viktimizacija i siromaštvo: o žrtvama i žrtvovanima u Srbiji.“ *Sociološki pregled* 48 (4): 565–582.
- Nijedna žena manje.* 2018. Pregled izveštaja nastalih u okviru projekta „Ustani za žene čiji se glas više ne čuje – ka efikasnijim utvrđivanjima bezbednosnih rizika u cilju sprečavanja femicida“. Beograd: Autonomni ženski centar.
- Nikolić-Ristanović, Vesna. 2000. *Od žrtve do zatvorenice: nasilje u porodici i kriminalitet žena.* Beograd: Viktimološko društvo Srbije; Institut za sociološka i kriminološka istraživanja.
- Nikolić-Ristanović, Vesna. 2013. *Praćenje primene zakonskih rešenja o nasilju u porodici u Srbiji: nalazi pilot istraživanja.* UN Women.
- Roberts, Albert. 1996. *Helping Battered Women: New Perspectives and Remedies.* New York, Oxford: Oxford University Press.
- Schneider, H.J. 2001. "Victimological Developments in the World During the Past Three Decades I: A Study of Comparative Victimology." *International Journal of Offender Therapy and Comparative Criminology* 45 (4): 449–468.
- Snively, H. 1994. *The New Zealand Economic Cost of Family Violence.* Wellington: Family Violence Unit, Department of Social Welfare.
- Straus, Murray A. & Richard J. Gelles. 1986. „Societal Change and Change in Family Violence from 1975 to 1985 as Revealed by Two National Surveys.“ *Journal of Marriage and Family* 48 (3):465-479.
- Straus, Murray A. & Richard J. Gelles. 1990. „How violent are American families? Estimates from the National Family Violence Resurvey and other studies.“ In *Physical Violence in American Families*, ed. Murray A. & Richard J. Gelle, 95–112. New Brunswick, N.J.: Transaction Publishers.
- Walker, Lenore E. 2009. *The battered women syndrome.* New York: Springer Publishing Company.
- Wies, Jennifer R. & Hillary J. Haldane, eds. 2011. *Anthropology at the Front Lines of Gender-Based Violence.* Nashville: Vanderbilt University Press.

Примљено / Received: 29. 1. 2019.

Прихваћено / Accepted: 20. 6. 2019.